

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-1-05>

УДК 347.65/.68

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОСТМОРТАЛЬНИХ ДІТЕЙ СПАДКОДАВЦЯ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Кухарєв О.Є., к.ю.н., доцент

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
проспект Л. Ландау, 27, м. Харків, Україна
kukharyev@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню спадково-правового статусу дітей спадкодавця, зачатих після його смерті, з урахуванням положень правової доктрини та зарубіжного досвіду. Аргументована пропозиція визнати таких осіб спадкоємцями за заповітом шляхом унесення відповідних змін до цивільного законодавства України та сформульовані умови, за наявності яких доцільно надати постмортальним дітям право спадкувати.

Ключові слова: спадкові правовідносини, спадкування, спадкодавець, спадкоємець, постмортальні діти, посмертна репродукція.

SOME ASPECTS OF LEGAL STATUS OF POSTMORTAL CHILDREN OF TESTATOR IN INHERITANCE LAW OF UKRAINE

Kukhariev O.Ie.

*Kharkiv National University of Internal Affairs, L.Landau ave., 27, Kharkiv, Ukraine
kukharyev@gmail.com*

The article deals with research of inherent and legal status of testator's children conceived after his death, taking into account provisions of legal doctrine and foreign experience. Children, conceived after death of a testator using his genetic material with the help of assisted reproductive technologies are proposed to name "postmortal children", from Lat., post mortem – postmortal.

It argues the proposal to recognize such persons as heir on testacy through appropriate amendments to civil legislation of Ukraine. The expediency of inheritance rights recognition in favour of persons, not only born, but also conceived after opening of inheritance is determined by two factors. First, it is realization of the principle of freedom of will, the content of which includes, among of other things, the right of testator to appoint as heir any person, as one, who belongs to successors, as any other private and juridical person. Secondly, testator consent to postmortem generation gives all reasons to consider as exercise, by latter one, of personal non-property right to reproductive choice.

The position that modern state of civil legislation of Ukraine allows to implement in testament such condition as child conceiving after testator's death using his genetic material is criticized.

The development of scientific technologies enables to conduct two variants of postmortal reproduction: use of cryopreserved sperm, which was taken in testator lifetime, and sperm extraction from dead person.

The research formulates the following conditions of granting of the right to postmortal children – the presence of appropriate testator will in testament, realization of syngamy using assisted reproductive technologies exclusively by virtue of testator's genetic material within a period of six months, established for the acceptance of an inheritance. Expediency of implementation of indicated conditions is explained by the need to ensure stability of hereditary relations, possibility to establish a child's heritage, born after death of its father with confidence. Moreover, it will allow avoiding potential abuse on the part of other successors.

In the case of a successful conceiving after opening of inheritance, on conditions that such person is recognized as an heir at the legislative level, regulations on nasciturus can be applied by analogy to these legal relations until the moment of child birth.

Key words: inherited legal relations, succession, testator, heir, postmortal children, postmortal reproduction.

За загальним правилом ст. 1222 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця й народжені живими після відкриття спадщини. Отже, для визнання спадкоємцем людина має бути народжена живою або принаймні зачата за життя спадкодавця.

Таким чином, поза межами нормативного регулювання залишився спадково-правовий статус особи, не тільки народженої, а й зачатої після смерті спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ). Іншими словами, можливість спадкування особами, зачатими після відкриття спадщини, за українським законодавством виключається. Це, у свою чергу, свідчить, що спадкове право неповною мірою враховує досягнення сучасної медичної науки. Новітні високорозвинені наукові технології дають підставу по-іншому розглядати проблему зачаття дитини після смерті її батьків. Крім того, природні катаклізми, техногенні катастрофи, широке поширення онкологічних захворювань, численні зони бойових дій зумовлюють велику кількість смертей осіб, які перебували в репродуктивному віці. Заморожені гамети здатні зберігатися у відповідних умовах досить тривалий час, а тому зачаття дитини, народженої за допомогою їх подальшого використання, цілком може відбуватися після смерті спадкодавця. І хоча в 1980 р. уже описаний перший випадок не лише посмертного народження, а й посмертного відібрання репродуктивного матеріалу, належного правового врегулювання цієї процедури та подальших її наслідків немає практично в жодній державі світу [1, с. 479].

Актуальність дослідження в цьому напрямі пояснюється тим, що можливість зачаття після смерті спадкодавця породжує проблему реалізації спадкових прав такими дітьми. При цьому

презумпція батьківства, встановлена в ст. 122 Сімейного кодексу України (далі – СК України), яка визначає походження дитини, народженої до спливу десяти місяців після припинення шлюбу, не може бути застосована до цих правовідносин.

Дітей, зачатих після смерті спадкодавця з його генетичного матеріалу за допомогою ДРТ, пропонується іменувати «постмортальні діти», від лат. *post mortem* – посмертний.

Як зазначає Л. Красицька, необхідність правового регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням ДРТ, стала очевидною для країн пострадянського простору наприкінці минулого століття. Сьогодні можна виділити дві сформовані моделі правового опосередкування відповідних правовідносин. Перша передбачає прийняття окремих законів про репродуктивні права, які містять норми про ДРТ (Вірменія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Молдова, Таджикистан). У межах другої моделі норми про застосування ДРТ і його наслідки «розкидані» по окремих правових актах, що регулюють питання сімейних відносин та охорони здоров'я (Азербайджан, Білорусь, Росія, Узбекистан, Україна) [2, с. 87]. Зокрема, в Україні таким актом є Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні [3], що регулює проведення штучного запліднення лише за медичними показниками, тобто використовується саме як методика лікування безпліддя. Тому цілком природно, що за межами нормативного регулювання опинилися відносини запліднення з генетичного матеріалу вже померлого чоловіка, оскільки в цьому випадку про лікування не йдеться.

Наукові розробки, предметом яких є проблеми спадкування постмортальними дітьми, не проводилися, адже в юридичній літературі питання застосування ДРТ розглядалися переважно в аспекті визначення походження дитини як учасника сімейних відносин (Л. Красицька, З. Ромовська, О. Михальчук, В. Ватрас, В. Москалюк, І. Рубець, А. Кириченко). І лише в окремих роботах можна віднайти позиції вчених щодо змісту ст. 1222 ЦК України, де особа, зачата після смерті спадкодавця, не визнається спадкоємцем.

Метою статті є з'ясування правового статусу постмортальної дитини в спадковому праві України та окреслення перспектив можливості спадкування такою особою.

Перешкодою для реалізації права на батьківство може стати порушення репродуктивної функції чоловіка внаслідок перенесення хвороб, негативного впливу шкідливих умов праці (наприклад, на електростанціях, у хімічній промисловості), отриманням травм, а також смерть особи. З метою зниження таких ризиків чоловік може скористатися так званим «відкладальним батьківством» – кріоконсервацією сперми для наступного використання під час штучного запліднення, що може відбутися зі спливом кількох років. У цьому контексті виділяють також поняття «посмертна (постмортальна) репродукція», тобто народження дитини після смерті будь-якого з батьків. Історично цей феномен характеризував зачаття дитини обома батьками, але народження її вже після смерті батька. Зараз виконується посмертне зачаття з використанням кріоконсервованих сперми й ембріонів. Проте, оскільки ДРТ прогресують, стало можливим отримати певну кількість спермій від недавно померлого чоловіка для подальшого використання в програмах запліднення *in vitro*. Ця методика отримала назву «посмертне отримання сперми» та має тенденцію до зростання в проблемах репродукції [4].

Отже, розвиток наукових технологій дає змогу здійснити два варіанти посмертної репродукції: використання кріоконсервованої сперми, що була взята за життя спадкодавця, та вилучення сперми з уже померлої особи.

У правовій доктрині сформувалися дві протилежні позиції щодо можливості визнання спадкових прав за дитиною, не лише народженою, а й зачатою після відкриття спадщини. Прихильники першої заперечують спадкування постмортальними дітьми, аргументуючи свою позицію тією правовою невизначеністю, що має місце між днем відкриття спадщини та можливим народженням дитини, а це, у свою чергу, може призвести до руйнування конструкції всього спадкового права [5, с. 505; 6, с. 8]. Є. Рябоконт додає до цього, що

заповіт, складений на користь зачатої в майбутньому дитини, має бути визнаний недійсним, причому не на підставі спеціальної норми ст. 1257 ЦК України, зважаючи на відсутність порушень, регламентованих нею як підстав недійсності (нікчемності) заповіту, а за ч. 1 ст. 203 ЦК України, яка серед загальних умов дійсності правочину визначає, що зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави й суспільства, його моральним засадам [7, с. 271, 272].

Утім стосовно досліджуваної проблематики висловлюються й інші, протилежні за змістом, точки зору. Зокрема, Д. Гудима [8, с. 260], О. Малкін [9, с. 15] вважають доцільним допустити до спадкування осіб, зачатих унаслідок ДРТ після смерті спадкодавця, шляхом унесення відповідних змін до чинного законодавства.

При цьому окремі автори стверджують, що стан сучасного законодавства дозволяє спадкувати особам, народженим унаслідок посмертної репродукції. Так, І. Главач-Хомина дійшла висновку, що дитина спадкодавця належить до спадкоємців першої черги незалежно від способу зачаття та виношування, а також незалежно від строку народження після смерті спадкодавця, якщо спадкодавець за життя залишив генетичний матеріал із безпосередньою метою щодо подальшого народження дитини [10, с. 10]. Аналогічну позицію відстоює А. Касаткіна з тим лише застереженням, що народження постмортальної дитини має відбутися протягом одного року з дня відкриття спадщини [11, с. 13].

Законодавча неврегульованість проблем спадкування особами, зачатими після відкриття спадщини, змусила дослідників шукати інші способи їх вирішення. Наприклад В. Валах пропонує застосовувати механізм зміни черговості одержання права на спадкування, визначений ст. 1259 ЦК України, з урахуванням можливості народження біологічного нащадка спадкодавця. Крім того, автор допускає встановлення такої умови заповіту, як зачаття дитини після смерті спадкодавця з використанням його біологічного матеріалу. Це пояснюється тим, що свідома воля двох людей на народження спадкоємця, навіть після смерті одного з них, не може вважатися незаконною, а тому немає підстав для визнання такої умови заповіту недійсною в судовому порядку [12, с. 179, 180].

На думку О. Журавльової, доцільно поширювати на постмортальну дитину, народжену відповідно до волі спадкодавця протягом певного часу після відкриття спадщини, правовий статус насцитуруса [13, с. 18].

У юридичній літературі висловлюється також думка, що єдиним способом передачі майна зі складу спадщини особі, яка не зачата на день відкриття спадщини, є заповідальний відказ [14, с. 130].

Питання визнання спадкоємцем особи, народженої внаслідок посмертної репродукції, регулюються неоднозначно й у зарубіжних правопорядках. Так, в одних країнах заперечуються спадкові права таких дітей. Зокрема, у Великій Британії запис про батька у свідоцтві про народження не надає дитині, зачатій після смерті її батька, права на спадкування [15, с. 132]. Крім того, законодавство багатьох країн узагалі оминає ці відносини.

Інші держави, навпаки, зараховують до кола спадкоємців досліджуваних у цій роботі осіб. Наприклад, із 1988 р. в Іспанії постмортальна дитина спадкує за своїм раніше померлим батьком за наявності двох умов: вагітність настала в межах одного року з моменту смерті спадкодавця; спадкодавець надав згоду на посмертне запліднення в заповіті або в інший спосіб. Протягом указанного строку до спадщини за аналогією застосовуються правила управління, передбачені для випадку наявності насцитуруса [16, с. 23, 24].

Відповідно до § 2101 Німецького цивільного укладення, якщо спадкоємцем призначена особа, ще не зачата на момент відкриття спадщини, то за наявності сумнівів варто вважати, що вона є підпризначеним спадкоємцем, за правилом абз. 2 § 2106 набуває спадщину при народженні. До народження дитини, зачатої після смерті спадкодавця, попередніми

спадкоємцями визнаються спадкоємці за заповітом (§ 2105 Німецького цивільного укладення) [17, с. 443–445].

Із січня 2002 р. в американському штаті Массачусетс визнається, що діти, народження яких було наслідком застосування новітніх технологій, не повинні бути жодним чином дискредитовані порівняно з іншими дітьми. При цьому обов'язковою умовою юридичного зв'язку дитини з померлим батьком, на думку американських юристів, є чітко виражена за життя згода такої особи на посмертне батьківство. За законодавством Флориди, дитина, зачата після смерті батька, може претендувати на спадкове майно померлого лише у випадку, якщо спадкодавець надав згоду на таке зачаття [18].

Як зазначалося вище, чинне законодавство України не визнає спадкоємцем за заповітом або за законом особу, зачату й народжену після смерті спадкодавця із застосуванням ДРТ. Водночас призначення спадкоємцем постмортальної дитини спадкодавця стосується не лише реалізації принципу свободи заповіту, а й тісно пов'язане з особистим немайновим правом фізичної особи на репродуктивний вибір. Як указує Р. Стефанчук, зміст цього права охоплюється вибором особи способу, в який вона буде здійснювати репродуктивну функцію, – природним біологічним шляхом чи з використанням безпечних, ефективних, доступних і прийнятних ДРТ, дозволених в Україні, а також передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [19, с. 350–353]. На нашу думку, можна розширити особисте немайнове право людини на репродуктивну функцію, включивши до його змісту вибір часу здійснення цієї функції – за життя особи або після її смерті. Незважаючи на те що штучне запліднення з генетичного матеріалу спадкодавця відбуватиметься вже після його смерті, реалізацією права на репродуктивний вибір у цьому випадку доцільно визнати надану особою за життя згоду на проведення такої репродуктивної програми.

Розвиток приватного права та цивільного законодавства України відбувається відповідно до гуманістичних цінностей, якими є забезпечення автономії особи, розширення правової свободи учасників цивільних відносин, юридичні можливості здійснювати свої права тощо. У цьому аспекті надання спадкових прав постмортальним дітям спадкодавця є цілком виправданим і значно розширює диспозитивні засади спадкового права. На нашу думку, доцільність визнання спадкових прав за особами, не лише народженими, а й зачатими після відкриття спадщини, зумовлюється двома чинниками. *По-перше*, це реалізація принципу свободи заповіту, до змісту якого включають, серед іншого, і право заповідача призначити спадкоємцем будь-яку особу, як ту, що входить до кола спадкоємців, так і будь-яку іншу фізичну та юридичну особу [20, с. 81; 21, с. 94]. *По-друге*, надання спадкодавцем згоди на посмертну репродукцію є всі підстави розглядати як здійснення останнім особистого немайнового права на репродуктивний вибір.

Водночас визнання спадкоємцями постмортальних дітей має здійснюватися з урахуванням певних умов, зважаючи на необхідність забезпечення прав та інтересів інших учасників спадкових правовідносин (спадкоємців, кредиторів, відказоодержувачів) і стабільності майнового обороту. Ідеться передусім про строк, протягом якого може бути проведено штучне запліднення із застосуванням ДРТ. Видається правильним, що такий строк має становити шість місяців з дня відкриття спадщини, оскільки відповідає строку, встановленому для її прийняття. Це, у свою чергу, дасть змогу уникнути як повторного поділу спадщини між спадкоємцями, який би мав місце в разі народження дитини після впливу більш тривалішого строку, так і правової невизначеності щодо долі спадкового майна.

У разі успішного зачаття після відкриття спадщини за умови визнання такої особи спадкоємцем на законодавчому рівні до моменту народження дитини до цих правовідносин можуть застосовуватися за аналогією правила про насцитурусів. Зокрема, згідно зі ст. 1298 ЦК України, за наявності зачатої, але ще не народженої дитини видача свідоцтва про право

на спадщину й розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини.

Наступною умовою спадкування постмортальними дітьми пропонується визнати виражене в заповіті відповідне волевиявлення спадкодавця. Тобто визнання таких осіб спадкоємцями, враховуючи їх зачаття вже після відкриття спадщини, має здійснюватися лише за волею спадкодавця. У протилежному випадку запропонована новація може стати благодатним ґрунтом для численних зловживань з боку інших учасників правовідносин. Наприклад, дружина спадкодавця, маючи на меті зменшення спадкових часток дітей померлого від першого шлюбу, вдається до штучного запліднення з генетичного матеріалу спадкодавця вже після його смерті. Отже, більш доцільним видається обмежувати спадкування постмортальними дітьми відносинами спадкування за заповітом, не змінюючи при цьому кола спадкоємців за законом, які передбачені в главі 86 ЦК України.

І, нарешті, на нашу думку, поширювати спадково-правовий статус доцільно на осіб, запліднених після відкриття спадщини виключно з генетичного матеріалу спадкодавця із застосуванням ДРТ. Це надасть спадковим правовідносинам стабільності й упорядкованості, а також можливість достовірно встановити походження дитини, народженої після смерті її батька.

При цьому помилковою варто визнати позицію щодо можливості встановлення такої умови заповіту, як зачаття дитини після смерті спадкодавця з його генетичного матеріалу [12, с. 179, 180]. Відповідно до ст. 1242 ЦК України, заповідач може обумовити виникнення права на спадкування в особи, яка призначена в заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Далі в зазначеній нормі міститься важливе застереження: умова, визначена в заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. Визначаючи часові межі настання умови, варто наголосити, що вона має існувати до часу відкриття спадщини або безпосередньо в день відкриття спадщини, з яким закон пов'язує день смерті особи, чи день, із якого вона оголошується померлою. Під часом відкриття спадщини розуміється певний день, що термінологічно в контексті спадкових правовідносин означає добу, а тому умова, встановлена в заповіті, має настати за життя спадкодавця або принаймні протягом двадцяти чотирьох годин дня смерті заповідача (дня набрання законної сили рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою). Враховуючи, що штучне запліднення проводитиметься вже після відкриття спадщини, запропонована умова заповіту суперечить імперативному положенню ст. 1242 ЦК України та є неприпустимою.

Водночас наявність заповідального розпорядження на користь дитини, зачатої в майбутньому, не тягне за собою необхідності визнання такого заповіту недійсним за ч. 1 ст. 203 ЦК України, на чому наполягає Є. Рябоконт [7, с. 271, 272]. Видається правильним, що таке розпорядження заповідача вважатиметься невстановленим за аналогією з призначенням спадкоємцем особи, померлої до відкриття спадщини, а тому не потребує звернення до суду з позовом про визнання заповіту недійсним. Якщо в заповіті міститься єдине розпорядження про призначення спадкоємцем незачатої дитини, спадкування в такому випадку відбуватиметься за законом. За наявності інших розпоряджень вони зберігатимуть силу й заповіт у цій частині буде чинним.

Регулятивний потенціал приватного права в контексті його адекватного впливу на спадкові відносини не задіяний повною мірою, що вимагає внесення змін до кн. 6 ЦК України. Зокрема, з метою розширення диспозитивних засад спадкового права пропонується включити до кола спадкоємців за заповітом дітей спадкодавця, зачатих після його смерті. Таких осіб пропонується іменувати «постмортальні діти», обґрунтовуються такі умови надання їм спадкових прав: наявність відповідного волевиявлення спадкодавця в заповіті, проведення запліднення із застосуванням ДРТ виключно генетичним матеріалом спадкодавця протягом шестимісячного строку, встановленого для прийняття спадщини.

Наголошується, що запропонована новація сприятиме реалізації принципу свободи заповіту та здійсненню особистого немайнового права спадкодавця на репродуктивний вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубець І. Проблеми правового регулювання посмертних репродуктивних програм. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників VII Міжнародного «круглого столу» (Львів, 9–10 грудня 2011 року). Львів: Галицький друкар, 2012. С. 479–489.
2. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Ліра-К, 2014. 628 с.
3. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 20.01.2018).
4. Дахно Ф.В. Допоміжні репродуктивні технології і проблеми постмортальної (посмертної) репродукції. *Жіночий лікар*. 2009. № 2. URL: <http://z-l.com.ua/ua/article/281> (дата звернення: 20.01.2018).
5. Шишка О.Р. Право неіснуючого учасника цивільних правовідносин як правова фікція. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 489–511.
6. Аникина Г.В. К вопросу о правовом регулировании постмортальной репродукции. *Наука. Общество. Государство*: електрон. научн. журнал. 2013. № 2. URL: <http://esj.pnzgu.ru/page/13437> (дата звернення: 20.01.2017).
7. Рябоконь Е.А. Зачатый ребенок как потенциальный субъект отношений, возникающих при наследственном правопреемстве. *Nasciturus pro iam nato habetur O ochronę dziecka poczętego i jego matki*. Wrocław, 2017. С. 258–281.
8. Гудима Д. Померла людина як суб'єкт права (нетривіальні думки). *Право України*. 2010. № 12. С. 260–265.
9. Малкин О.Ю. Лица, призываемые к наследованию по закону. *Наследственное право*. 2014. № 4. С. 14–21.
10. Главач-Хомина І.І. Учасники спадкових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 19 с.
11. Касаткина А.Ю. Осуществление наследственных прав ребенка в Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2014. 23 с.
12. Валах В.В. Наследственные отношения в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии и США (сравнительно-правовое исследование): монография. Харьков: Бурун книга, 2012. 320 с.
13. Журавлева Е.М. Статус nasciturusa в наследственном праве Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2014. 28 с.
14. Основы наследственного права России, Германии, Франции / под общ. ред. Е.Ю. Петрова. Москва: Статут, 2015. 271 с.
15. Шелютто М.Л. Наследование детьми наследодателя, зачатыми после открытия наследства. *Направления и перспективы развития российского законодательства о наследовании*: материалы научно-практической конференции (Москва, 1 октября 2015 г.). Москва: Фонд развития правовой науки, 2015. С. 132–137.
16. Петров Е.Ю. Наследственное право России: состояние и перспективы развития (сравнительно-правовое исследование). Москва: М-Логос, 2017. 152 с.

17. Германское право. Часть I. Гражданское уложение / пер. с нем. *Серия: современное зарубежное и международное частное право*. Москва: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. 552 с.
18. Филимонова И.В. Проблемы правового регулирования постмортальной репродукции в семейном законодательстве России. *Политика, государство и право*. 2015. № 2. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (дата звернення: 28.01.2018).
19. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2008. 626 с.
20. Заїка Ю.О. Спадкове право України: навч. посіб. Київ: Істина, 2006. 216 с.
21. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

REFERENCES

1. Rubets, I. (2012), "Problems of legal regulations of postmortem reproductive programs", *Antropolohiia prava: filosofskiyi ta yurydychnyi vymiry (stan, problemy, perspektyvy): Statyi uchasnykiv VII Mizhnarodnoho «kruhloho stolu»* [Anthropology of law: philosophic and juridical dimensions (state, problems, perspectives): Articles of participants of VII International "round table"], Lviv, Halytskyi drukar, December 9–10, 2011, pp. 479–489.
2. Krasyska, L.V. (2014), *Problemy zdiisnennia ta zakhystu osobystykh ta mainovykh prav batkiv i ditei : monohrafiia* [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children : monograph], Vydavnytstvo Lira-K, Kyiv, Ukraine.
3. "Procedure for the Application of Assisted Reproductive Technologies in Ukraine" : Order of the Ministry of Healthcare of Ukraine dated 09.09.2013 No 787, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (access 20.01.2018).
4. Dakhno, F.V. (2009), "Assisted reproductive technologies and problems of postmortal (postmortem) reproduction", *Zhinochyi likar*, no. 2, available at: <http://z-l.com.ua/ua/article/281> (access 20.01.2018).
5. Shyshka, O.R. (2011), "Right of nonexistent participants of civil legal relations as legal fiction", *Pravo ta upravlinnia*, no. 1, pp. 489–511.
6. Anikina, H.V. (2013), On the issue of legal regulation of postmortal reproduction. *Nauka. Obshchestvo. Hosudarstvo: elektron. nauchn. zhurnal*, no. 2, available at: <http://esj.pnzgu.ru/page/13437> (access 20.01.2017).
7. Riabokon, E.A. (2017), "Conceived child as potential subject of relations, arising from hereditary legal succession", *Nasciturus pro iam nato habetur o ochronę dziecka poczętego i jego matki*. Wrocław, pp. 258–281.
8. Hudyma, D. (2010), "Dead person as object of law (substantive thoughts)", *Pravo Ukrainy*, no. 12, pp. 260–265.
9. Malkyn, O.Yu. (2014), "Persons, appealed to legal succession", *Nasledstvennoe pravo*, no. 4, pp. 14–21.
10. Hlavach-Khomina, I.I. (2017), "Participants of hereditary legal relations", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, V. Stefanyk Prykarpattya National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
11. Kasatkina, A.Yu. (2014), "Implementation of inheritance laws of a child in the Russian Federation", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Russian legal academy of Ministry of Justice of Russian Federation, Moscow, Russia.

12. Valakh, V.V. (2012), *Nasledstvennye otnosheniya v Ukraine, Rossiyskoy Federatsii, Frantsii, Hermanii i SSHA (sravnitelno-pravovoe issledovanie): monografiya* [Hereditary relations in Ukraine, the Russian Federation, Germany, and the USA (comparative-legal research): monograph], Burun knyha, Kharkiv, Ukraine.
13. Zhuravleva, E.M. (2014), "Status of nasciturus in inheritance law of the Russian Federation", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Russian academy of national economy and government service at President of Russian Federation, Moscow, Russia.
14. Petrov, E.Yu. (2015), *Osnovy nasledstvennogo prava Rossii, Hermanii, Frantsii* [Basis of inheritance law in Russia, Germany, France], Statut, Moscow, Russia.
15. Sheliutto, M.L. (2015), "Succession by children of testator, conceived after opening of inheritance", *Napravleniya i perspektivy razvitiya rossiyskoho zakonodatelstva o nasledovanii: materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Directions and perspectives of development of the Russian legislation on inheritance: materials of scientific-practical conference], Fond razvitiya pravovoy nauki, Moscow, October 01, 2015, pp. 132–137.
16. Petrov, E.Yu. (2017), *Nasledstvennoe pravo Rossii: sostoyanie i perspektivy razvitiya (sravnitelno-pravovoe issledovanie)* [Inheritance law of Russian: state and perspectives of development (comparative-legal research)], M-Lohos, Moscow, Russia.
17. (1996), *Hermanskoe pravo. Chast I. Hrazhdanskoe ulozhenie. Seriya: sovremennoe zarubezhnoe i mezhdunarodnoe chastnoe pravo* [German law. Part I. Civil code. Series modrn foreign and international private law], Translated by, Moscow, Russia.
18. Filimonova, I.V. (2015), "Problems of legal regulation of postmortal reproduction in family legislation of Russia", *Politika, hosudarstvo i pravo*, no. 2, available at: <http://politika.snauka.ru/2015/02/2333> (access 28.01.2018).
19. Stefanchuk, R.O. (2008), *Osobyti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu): monografiia* [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, peculiarities of realization and protection): monograph], KNT, Kyiv, Ukraine.
20. Zaika, Yu.O. (2006), *Spadkove pravo Ukrainy: navch. posib.* [Inheritance law of Ukraine: text book], Istyna, Kyiv, Ukraine.
21. Romovska, Z.V. (2009), *Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo: pidruchnyk* [Ukrainian civil law. Inheritance law: textbook], Alerta; KNT; TsUL, Kyiv, Ukraine.